

HEINDRICH FRICK'E GÖRE DİNLER TARİHİ'NDE TİPOLOJİ

Mustafa ALICI*

ÖZET

Dinler Tarihi, diğer tüm özelliklerinin yanında, dinleri ve fenomenlerini sistematik açıdan tasnif eden bir bilimdir. Bu olgudan hareketle Alman ilâhiyatçısı ve Dinler Tarihçisi Heinrich Frick (1893-1952); disiplinin tarihinde “Dinler Tarihi Tipolojisi”nin ana hatlarını çizen ve disiplinin sistematik karakterine özgün vurgular yapan bir bilim adamı olarak tanınmaktadır. Kendine özgü yöntemiyle Frick, mukayese metodu için somut bir araç ortaya çıkarmak ve mukayese sorununa çözüm üretmek istemektedir. Bu makalede, anahatlarıyla Frick’in mukayeseli din çalışmalarındaki özgün tipolojik yaklaşımı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Heinrich Frick, Dinler Tarihi, Tip, Tipoloji

ÖZET

Above all its characteristics, History of Religions defines it as its mission to classify religions and religious phenomena. Departing from this premises, the German theologian and historian of religions, Heinrich Frick (1893-1952) is known for sketching the “Typology of History of Religions” and laying an original emphasis on the systematic character of this discipline. With his special approach, Frick aimed to produce an applicable method and relevant solution to the problem of comparing religions. This article aims at discussing briefly Frick’s typological method within the comparative studies of religion.

Key Words: Heinrich Frick, History of Religions, Type, Typology

GİRİŞ: Misyolojiyle Dinler Tarihi’ni Yoğuran Bir Hayat

Alman Dinler Tarihçisi ve teologu Heinrich Frick, 1893’de Darmstadt’da (Hesse) doğdu. İlköğrenimi doğduğu yerde tamamladıktan sonra 1912-1916 yılları arasında Giessen ve Tübingen üniversitelerinde protestan teolojisi öğrenimi gördü. O, 1917 yılında hazırladığı “*Hristiyan Misyunun Ulusal ve Uluslararası Karakteri*” adlı teziyle teoloji sahasında lisans diploması (*Lizentiat*) aldı. Frick, bu çalışmasında, misyon konusunda geleneğin deforme edilmemesini, bunun yerine yeniden yorumlanıp ihya edilmesini ortaya koydu. Ona göre yeniden yapılanma; İncil’in dünyanın diğer tüm dinlerin Kutsal Kitaplarına ve mesajlarına üstünlüğü üzerine dayanmalıydı.

* KTÜ, Rize İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
e-mail: mustafaalici@hotmail.com.

Frick, Darmstadt'daki Lutheran kilisede rahiplik eğitimi aldı ve Arapça öğrendi. O, 1919 yılında, doktora tezi olarak, İmam Gazzali'nin otobiyografisi ile Aziz Augustin'in İtiraflar adlı eserinin mukayesesini (*Ghazalis Selbstbiographie: Ein Vergleich mit Augustins Konfessionen*) seçti. Aynı yıl Frick; Technische Hochschule'de (Darmstadt) Dinler Tarihi ve misyoloji öğretim üyesi olarak atandı, 1921 yılında da Giessen Üniversitesiyle bağını güçlendirdi ve dört yıl sonra bu üniversitenin sistematik teoloji hocası oldu.

Frick, 1929'da, Otto'nun halefi olarak Marburg Üniversitesi'ne intisap etti ve orada Dinler Tarihi ile Misyon Teolojisi dersleri verdi. Bu arada Marburg Üniversitesi'nde Dinler Tarihi Enstitüsü'nü kuran Frick, aynı zamanda Otto'nun 1927 yılında oluşturmaya çalıştığı dinlere ait eşya ve malzemelerle ilgili bölüm olan *Religionskundlich Sammlung*'un direktörü oldu. Sıkıntılı bir yaşlılık döneminin ardından 1952 yılında Marburg'da öldü¹.

Frick, makale, konferans, vaaz olmak üzere pek çok faaliyette bulunmuştur². Dinler Tarihi ile ilgili eserlerinden *The Gospel, Christianity and Other Faiths*, (1938) hariç diğerleri İngilizce'ye çevrilmemiştir. Onun en önemli çalışması, Almanca olarak yazdığı *Vergleichende Religionswissenschaft* (*Mukayeseli Dinler Tarihi*, 1928) adlı eseri olup burada farklı orijinlere sahip tarihsel dinler arasındaki paralellikleri, kendilerine özgün özellikleri de ihmal etmeden, tahlil ederek kendine özgün bir "dinler tipolojisi" geliştirmeye çabalamıştır³.

Çağdaş Dinler Tarihi, Frick'in Nazi dönemi ile olan "yakın ve sıcak" ilişkisine şahitlik etmektedir. Hocası Rudolf Otto'nun (Ö. 1937) Nazi Yönetimine karşı koymasına rağmen öğrencisi Frick; Nazi Dönemi'nde SS'lerin ve Nasyonal Sosyalist Parti Öğretmenler Birliği'nin faal bir üyesi olarak, özellikle 1937- 1945 yılları arasında, fakülte dekanlığı yaptığı sıralarda, Nazi otoriteleri tarafından güven duyulan biri olmuştur. Bu dönemde Frick; Otto'nun dinlerle ilgili bir malzeme arşivi kurma fikrini siyasi desteği arkasına alarak geliştirmiş ve onu akademik eğitim yapan bir enstitü haline dönüştürmüştür⁴.

¹ Otobiyografisi için bkz. Martin Kraatz, "Frick, Heinrich", *Encyclopedia of Religion (ER)*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, c. V, 441- 442; Jacques Waarderburg, "Heinrich Frick", *Classical Approaches to the Study of Religion: Introduction and Anthology- I*, The Hauge, Paris 1975, 480; <http://www.blessedquietness.com/journal/housechu/jesumosq.htm> (10/03/2006)

² Almanca olarak yazdığı eserlerinin tam listesi için bkz. Jacques Waarderburg, *Classical Approaches to the Study of Religion: Bibliography- II*, The Hauge, Paris 1974, 80-81.

³ Kraatz, 441.

⁴ http://homepages.uni-tuebingen.de/gerd.simon/religion_ns.htm (10/03/2006)

Frick, modernizmin çok etkili olmaya başladığı ve modern insanın gittikçe dinsizliğe doğru meylettği hayatının son anlarına rastlayan dönemlerinde, Dinler Tarihi'nin tarafsızlığının ahlâkiliği ve ideolojik din çalışmaları meselesine yönelik şüphelerini açıkça ifade etmeye başlayarak, geçmişini adeta sorguladı. O, meslektaşlarını saygının dinî kültürel gelenekler ile modernizm arasında bir sentez yapmaya davet etti. Ona göre Dinler Tarihi'nin ve diğer kardeş bilimlerin en önemli görevi; bu konuda en dürüst ve en vazgeçilmez rolü bizzat üstlenmesidir⁵.

Frick'in Tipolojik Yaklaşımı

Dinler Tarihi, incelediği konuları gereği *kategorik ve tipolojik tasnifler yapan sistematik* bir bilim dalıdır. Dolayısıyla bu bilim dalı; dinleri ve fenomenleri kategorilere ayıran, tasnif eden bir disiplin olup bu özelliği sebebiyle elde ettiği malzemeleri, farklılıklara, benzerliklere veya aynılıklara göre ayrıştırır, karşılaştırır ve onları hem rasyonel hem de irrasyonel alanı içinde değerlendirir. O, tekilik içinde anlaşılması gereken din gibi beşeri bir olguyu, “dinler” içindeki tecelli ve tezahürler olarak fenomenlerin tipolojilerine hükmeder.

Tipolojik tasnif; Dinler Tarihi'nin objektif araştırma alanı içinde, her hangi bir din veya dinin dünya dinleri içindeki üstünlüğünü ortaya koymak, diğerini yok saymak veya inkâr etmek anlamında yapılmamalıdır. Yapılacak tasnif; bir dinin diğer dinler içindeki gerçek yerini belirlemek, tipolojik olarak bir dinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve şematik şekilde Dinler Tarihi anlatımını ortaya koymak için önemli bir araç olma özelliği taşımalıdır⁶.

Dinler Tarihi'nde fenomenolojik yaklaşımları sınıflandıran Hollandalı Din Fenomenoloğu Jouco C. Bleeker (1898- 1983), bilhassa 1940 sonrasında ortaya çıkan üç farklı din fenomenolojisinden bahsetmektedir; 1. *Deskriptif Din Fenomenolojisi*; din fenomenlerinin sistematize edilip betimlenmesini sağlar. 2. *Tipolojik Din Fenomenolojisi*; farklı din tiplerini ve onların fenomenlerini araştırmayı amaç edinir. 3. *Fenomenolojik Din Fenomenolojisi*; özgün kelimesiyle dini fenomenlerin özününe anlamına ve yapısına nüfuz etmeyi amaçlar.

⁵ Heindrich, Frick, “The Aim of The Comparative Study of religions (Typology)”, *Classical Approaches to the Study of Religions -I: Introduction and Anthology (CAS)*, ed. Jacques Waardenburg, The Hague, Paris 1973, 482.

⁶ Mustafa Alıcı, “Dinler Tarihi'nde Çağdaş Metodolojik Problemler”, *İslamî İlimlerde Metodoloji(Usûl) Mes'elesi-II, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-46*, İstanbul 2005, 1322- 1326.

Bleeker kendi yerini üçüncü türde görmektedir. Ona göre üçüncü olan aynı zamanda metodolojiye de ilgi duymaktadır⁷.

Bu tasnif esas alındığında Alman Dinler Tarihçisi Frick, doğal olarak ikinci kısımdaki fenomenologlar arasında sayılabilir. Bu doğrultuda Frick kendi dinler tipolojisini kurarken, döneminin din bilginlerinden ve düşünürlerinden faydalanmıştır. Onun faydalandığı veya etkilendiği kişiler arasında Söderblom, Hegel, Goethe, F. Max Müller, Schleiermacher ve R. Otto gelmektedir.

Frick; öncelikle tipolojik din çalışmalarıyla ünlenmiş bir bilim adamı olan İsveçli Dinler Tarihçi Nathan Söderblom'un (1866- 1931) dinlerin tasnifiyle ilgili şu tesbitine yer verir: "Dinlerin özü ve gelişim safhalarına göre yapılmış ve genel kabul görmüş bir din taksimatı henüz yoktur." Ona göre burada din tipolojisi; Hristiyan ve Yahudi inancıyla temas ettikleri bağlamı ifade etmek için kullanılmıştır; bundan dolayı genel bir tipolojiye ihtiyaç vardır. Çünkü insanlar; kendi dinlerini tek gerçek din görüp diğer dinleri, aklın ortaya çıkardığı gelenekler kabul ederek sistematik dinler tasnifine girişirlerse, böyle bir tipolojik tasnife ihtiyaç kalmaz⁸.

Frick'e göre XIX. Yüzyıl'da tarihsel dinlere ilginin artmasından sonra, insanoğlunun inançlarını sistematik olarak ele alacak standart bir tasnif sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Bu tasnifte ilk çabalar felsefecilerden gelmiştir. Örnek olarak Hegel; ünlü tasnifini, objektif, sübjektif ve mutlak safha şeklinde düzenlemiştir. Hegel, tasnifte ilk safhada Tanrı'yı doğal bir güç veya cevher olarak algılayan "İlkel Kabile Dinleri"ni yerleştirirken, ikinci safhada Tanrı'yı soyutlaştırarak ruhanî bireyselliğe ve özgür sübjektifliğe indirgemıştır. Son safhada da o; normatif olarak Hristiyanlığı öne çıkarmış ve Tanrı'nın Hristiyanlara kendini mutlak bir ruh olarak kabul ettirmesine yer vermiştir. Frick'e göre; Max Müller (1823- 1900) ise dinleri filolojik, tarihsel ve etnik yapıları esas alarak semitik, Hint- Germen ve Turan dinleri şeklinde tasnif etmiştir. Sonuçta Frick, o dönemde yapılan tipolojik çalışmaların kıymetli olduğunu, ancak sürekli değerinde olmadığını ileri sürmüştür. Çünkü ona göre bu tipolojiler; dinlerle ilgili mevcut durumu yansıtmadığı gibi hedefe götürmeyen ve pratik de olmayan çabalar⁹.

Tipolojik çalışmalarda benzerlikten ziyade ortak oluşu öne çıkaran Frick; bu noktada Alman romantik şair Goethe'nin tüm dinî tavırların temel psikolojik anını yani "**hûşu anını**" bir tasnif prensibi

⁷ Jouco C. Bleeker, "The Contribution of the Phenomenology of Religion", *Problems and Methods of the History of Religions*, ed. Ugo Bianchi, C. J. Bleeker, A. Bausani Leiden 1972, 39.

⁸ Frick, 480- 481.

⁹ Frick, 481.

olarak anlarken iyi bir tipoloji örneği verdiğini belirtir ve bu hüşu prensibinin aslında tüm insan ırkına ait temel bir tipoloji oluştura-
cağını ileri sürer¹⁰.

Ona göre Alman filozof Schleiermacher mukayese işinde bir baş-
ka önemli din bilimcidir. Çünkü Schleiermacher, mukayese edilen
nesnelerin kaynak noktasına vurgu yapmış ve her bir dinde bulunan
aynı tür derece ve rütbedeki şeylerin her oluşumundaki özgün de-
ğişim süreçlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Frick'e göre Otto'nun homo-
log ve analog terimleri de benzer şeyleri vurgulamakta ve ortak olan-
lar ile kıyaslanabilir olanlara işaret etmektedir¹¹.

Dinler Tarihi geleneğinde tipolojiyle öne çıkan Frick'in mukayese-
li din biliminin asıl amacı kabul ettiği tipolojisinin ana şartlarını
özetle şöyle maddeleştirebiliriz:

1. *Dinlerde dindarların çoğu tarafından sürekli tekrarlanan ve alışkanlık halinde olan fenomenler, mezkur dinler için tiplerdir ve tasnifte esastır.* Frick'e göre öncelikle **"tip"** ve **"tipik"** kelimeleri muka-
yese bağlamında farklı anlamlara gelmektedir. **"Tipik olan"** aynı za-
manda tekil olanın zıddıdır ve terim olarak, *birçok ferдин faaliyetle-
rinde ortaya çıkan ve göze çarpan tek düze tekrarları ifade etmektedir.*
Örnek olarak örfler ve adetler ile alışkanlıklar; tek bir eylem değildir.
Tipoloji ise, bilhassa Dinler Tarihi'nde, "sık sık meydana gelen bir
şeyin sunulması"nı ve aynı zamanda ferдин fark edilmesini kapsa-
maktadır. Ona göre bu yine de problemin ancak yarısını çözmektedir.
Çünkü tipoloji; dinî yapılar içindeki düzenli ve sürekli meydana geliş-
lerin araştırmasını talep ederken haklıdır ancak, bu düzenli tekrarda
ferдин payını ihmal ederken ihmalkârdır. Özellikle ferdiyetçi dinler,
ferde ağır vurgu yapmaktadır. Bir dinin özellikleri, tek başına değil
ancak öteki dinlerle ortak yönleriyle anlaşılabilir. Ona göre
dinler; tipki birer canlı organizma gibidir ve onlardaki gibi belli alış-
kanlıklar (*habitus*) bulunmaktadır. Bu anlamda dinler için *habitus*,
endama ve çehreye bakarak karakteri anlamaya çalışan
(physiognomy) bir teknik terim olup insan hayatının nihai tezahürle-
rini ve onların bağlamsal sonuçlarını ifade etmektedir. Bu tezahürle-
rin tümünün ortak karakteri, Frick'e göre, her bir ferдин kendinde
açığa çıkmakta, bu yüzden her birindeki ortak karakter ve "eşsiz
oluş" yine dışarıya yansımaktadır. Başkasına benzemeyen eşsiz oluş;
bu durumda, bir organik yapı içinde, tipik bir olay olarak daima aynı
(değişmez) kalacaktır¹².

Dinlerdeki *habitus*'a pek çok örnek veren Frick, söz gelişi Hıristi-
yanlık için İsa ne ifade ediyorsa Kur'an'ın İslam dini için veya

¹⁰ Frick, 481- 482.

¹¹ Frick, 485.

¹² Frick, 482- 483.

Budha'nın öğretilerinin Budizm için onu ifade ettiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir kişinin, bir kutsal metnin ve bir kutsal öğretinin fonksiyonu üç gelenek içinde de aynıdır. Frick için kurtuluşun kaynağı, bütün bu fenomenlerde yatmaktadır. Frick'e göre üçü de mukayeseli bir morfoloji dilinde, analog durumdur yani farklı kaynaklarına rağmen aynı fonksiyonu ifa etmektedir. Bunun yanında aynı otoriteler, benzer konumda oldukları için, homolog durumunda da olabilmektedir.

Bu durumda şöyle denilebilir: Buddha ve Hz. Muhammed, Mesih ile homologdur; kurucu şahsında her biri homolog konumu almıştır. Sonuçta Frick için bir dinin habitusunu belirlemede en önemli faktör, o dinin dış tarihsel başlangıç noktasıdır. Frick'e göre; en iyi analog ve homolog örneği Hristiyanlık ile İslam arasında verilebilir. Buna göre Hz. Muhammed'in dinî tecrübesi ile İsa Mesih'in dinî tecrübesi mukayese edilirken görülecektir ki ikisi de peygamberane kuruculardır ve nispi tavırları açısından semitik kökenlere ve Helenist bir zemine sahiptirler. Frick bu iki durumdan daha uzak tiplere doğru gitmek ve mukayeseli genişletmek ister. Hatta ona göre bu yöntemle İlkel Kabile Dinlerine, gruplarına gidilebilir ve hem ortak noktalar hem de eşsiz noktalar izlenebilir¹³.

2. *Tipolojide dinlerin bazı temel özellikleri, kavşak noktalarında benzeşirler.* Bu noktada Frick, "**tipin ikinci anlamı**"nın dindeki değerleri ifade ettiği için din felsefesinin işi olduğunu keşfediyor. Ancak Mukayeseli Dinler Tarihi, dine "**değer vermekle uğraşmadığından**" ve "**sadece olgusal gerçeklerin izini sürdüğünden**", zaman dilimini, daima Tanrı'ya yakın bir zaman dönemeciymiş gibi kabul eder. Bu yüzden dinlerde *safhalar* (*stadium*) önem kazanır. *Bu safhalar, farklı dinlerin birbirleriyle kavşak noktasındaki ortak fenomenleri gösterir.* Ona göre; yatay anlamda tarih bize dinlerdeki *habitus* dediğimiz şeyi yani her dine ait "eşsiz alışkanlıkları" yani değişmez olguları verir¹⁴.

"**Alışkanlık** (*habitus*)" ve "**safha** (*stadium*)", terimlerindeki muğlaklığı gidermek için Frick; öncelikle birbirlerine taban tabana zıt ve farklı fenomenler taşıyan dinî geleneklerden veya tamamen farklı oluşumları mukayese etmekten kaçınmayı öğütlemektedir..Böyle bir mukayese yerine o, birbirlerine çok yakın ve karşılıklı ilişkisi çok sıcak dinleri söz gelişi İslam ile Hristiyanlığın mukayesesini önermektedir. Ona göre bu iki din arasındaki mukayese çok verimli olacaktır. Zira her belirli safha her iki dinin örneğinde de aynı şekilde ortaya çıkacaktır. Burada eşsiz reaksiyon da çok rahat gözlenecek ve benzer bir konuda İslâm, Hristiyanlığın gösterdiği tepkiden farklı bir şekilde tepkisini ortaya koyabilecektir. Buradan hareketle İslam ve Hristi-

¹³ Frick, 485- 486.

¹⁴ Frick, 483.

yanlık arasındaki mukayeseli bir zahitlik, dinî ibadet, teşekkül ve kutsal kitap yorumlaması çok kolay yapılabilecektir. Frick bu iki dinî esas alarak şöyle önemli iki sonuca varmaktadır: 1- *Habitus'a ne kadar önem verilirse, her bir dinin özgün karakteri o kadar belirginleşecektir.* 2- *Stadium zincirine bakarak her bir olayın geçtiği merhaleler yorumlanabilecektir.*

3. *Tipolojide fenomenlerin bağlamları esastır.* Frick, dinlerle ilgili yapılacak bir tipolojinin kesinlikle bağlamlarından koparılmadan geliştirilmesini istemekte, onların bizzat dinî amelin kendisinden veya yakın ilişki içinde olduğu şeylerle bağı kesilmeden türetilmesini tavsiye etmektedir¹⁵.

4. *Tipoloji de öncelikle dinî tavrın ruhunu anlamaya çalışmak gerekmektedir.* Burada Frick, tıpkı selefi Otto gibi dindarin psikolojik yönüne ilgi duymaktadır. Ona göre; huşu açısından yapılacak bir din tipolojisinin zirve noktası da Hristiyanlığın kendisine işaret edecektir. Frick'e göre din, huşu bağlamında tasnif edilirse şunlar görülebilecektir: Ötemizdeki din; tüm insanlığı kucaklayan etnik bir dindir. Bize eşit olan huşu, felsefi dindir, ancak tüm dinler içinde alçak gönüllüğü, acıyı, ölümü uluhiyete ait bir özellik olarak gören, dahası hem günaha hem de suça onur veren hatta onu kutsallığın ötesinde teolojik ve metafizik anlamlar yükleyen, onu Nihai ve en yüksek yapan huşu, ancak Hristiyanlık'ta bulunmaktadır. Bu düşüncesiyle Frick, Hristiyanlığı kendi tipolojisinde öne çıkarmakta ve dinlerin zirvesine yerleştirmektedir¹⁶. Frick daha da ileri gitmekte ve diğer dinlerin fenomenlerini Hristiyanlığa ait temel mesajlarla yorumlamaya çalışmaktadır. Tek bir örnek vermek gerekirse ona göre Hristiyanlık; tüm insanlığa, "adeta gecenin karanlığında" Mesih'i getirmiştir; Müslümanların hala kutladıkları Kadir Gecesi, bu bakımdan Mesih'in gelişini müjdelemektedir. Buna bağlı olarak o; "kadir" in kelime anlamıyla ilâhî kudret arasında bağ kurmakta ve ilk vahyin müjdecisi olduğuna vurgu yapmaktadır¹⁷.

5. *Tipolojide farklılık ve ayırım da önemli bir kategorik prensiptir.* O, Heiler'in mistisizm ve peygamber dinleri arasındaki ayırımını çok güzel bir tipoloji olarak değerlendirir. Ona göre mistisizm, Budda'nın Nirvana'ya varma durumunu bize anlatırken onun duygu ve düşüncelerinin artan bir boyutta dünyaya kapandığını da gösterir. Öyle bir safhaya gelir ki kötülük ve ayartıcı varlık (Mara) artık onu etkileyecek fırsat bulamaz. Bu inzivaya çekiliş (myein) durumundan ortaya mistisizm çıkar. Diğer tarafta ise peygamber dini bulunur. Bu din, dua dinidir ve eylem dini olup Budizm gibi durum veya hal dini değildir.

¹⁵ Frick, 481.

¹⁶ Kraatz, 441

¹⁷ <http://www.blessedquietness.com/journal/housechu/jesumosq.htm>

Bu dinde şahsi güçlerin gelişimi vardır ama bir inziva veya bilinçaltının derinliklerine dalmak yoktur, aksine benlik ile kişisel muhalif (nefs, şeytan) arasındaki ihtilaf ve mücadele vardır. Bu örnekten Frick şu sonuca varır: Din fenomenleri, her bir din tipolojisinde farklı bakış açılarıyla ele alınmalıdır¹⁸.

O, bu bağlamda yine Heiler'in Budda ile Luther kıyaslamasını yanlış bulur ve bu iki tipin gerçekten her iki dinî gelenek arasındaki farklılığı tam olarak gösterip göstermediği konusunda bir takım derin şüpheler bulunduğunu açıklar. Bu örnekten ise şu netice çıkarır: Tipoloji açısından tam din kurucuları arasında mukayese daha sağlıklı işler¹⁹.

6- *Mukayeseli Dinler Tarihi* kendi soluduğu havayı ancak temel din fenomenlerinde (religiöse Urphanomene) bulabilecek ve kendi kimliğine kavuşabilecektir. Buradaki "temel din" fikri (Urreligion), ona göre Pettazzoni veya W. Schmidt'te olduğu üzere ilkel zamanlara ait ilk din fikriyle karıştırılmamalıdır. Frick'e göre bu kavram daha çok bir üst din veya çekirdek din anlamındadır ve her dinin morfolojik iskeletinde mevcut olan temel yapıdır. Mukayeseli Dinler Tarihi, mukayeseli olma kimliğini korumak istiyorsa bu üst din olgusunun tipolojisini ortaya koymak için çabalamalıdır. Sonuçta ona göre bir tipolojideki terimler yumağı, özünü, geleneklerde bol miktarda bulunan somut fikirlerden almalı ve detaylar bu tipolojik sistem içinde sistematik olarak yorumlanmalıdır²⁰.

Son olarak diyebiliriz ki Frick, tipolojiyi amaç edinen Mukayeseli Dinler Tarihi'ni, etkili bir teoloji dalı olarak görür. Zira ona göre Dinler Tarihi, Hristiyan olmayan dinlerin, tüm paralellikleri ve cazibelerine rağmen neden hala İncil'e sarılmak zorunda olduğunu mantıksal açıdan izah etmeye çalışan bir disiplindir. Bu açıdan o, zaman zaman sübjektif bir tavrıla, Dinler Tarihi'ni teolojik açıdan yorumlamaya kalkışır. Bu tavrıyla Frick, Dinler Tarihçiler arasında, "Hristiyan Zahitlik Teolojisi" ile Dinler Tarihi'ni uzlaştırmaya çalışan bir bilim adamı olarak tanınır. Çünkü Frick'e göre Dinler Tarihi; her yönü ve konusuyla etkin bir teoloji alanı olup -diğer tüm dinlerdeki paralelliklere ve cezp edici hikmetlere rağmen- hala neden İncil'e bağlı kalınması gerektiğini gösteren en önemli beşer birikimini sunar²¹.

¹⁸ Frick, 482.

¹⁹ Frick, II, 482, Hans- Joachim Schoeps, *An Intelligent Person's Guide to the Religions of Mankind*, trans. Richard & Clara Winston, London 1967, 35-36.

²⁰ Frick, 486.

²¹ Kraatz, 441.

Sonuç

Alman Dinler Tarihçi Heinrich Frick (Ö. 1952); tipolojik çalışmalarında ve dine bakışında Scheilermacher, Otto ve Heiler'in çizgisinde olan, aynı zamanda hem Hristiyanlığın eşsiz ve nihai oluşuna hem de diğer dinler hakkında akademik çalışma nasıl yapılması gerektiğine işaret eden ve ikisini uzlaştırıp temelde Dinler Tarihi disiplini teolojik bir alan görmek istemektedir. Aslında o, bu tavrıyla, aynı zamanda Dinler Tarihini, belli bir dinin diğer dinler ve diğer din mensuplarına yönelik yaklaşım tarzları üreten teolojisi olarak anladığı **"Misyoloji"** ile yakın bağlantısı olan bir alan haline dönüştürmek isteyen bir bilim adamıdır. Bu bir dereceye kadar makul karşılanabilir. Zira Batı'da klasik dönem denilen 1860-1960 arası Dinler Tarihi'nin okutulduğu akademik yerler genelde teoloji fakülteleri yani teolojik çevrelerdi ve bunlar, yeni disiplinin imkanlarından ve konularından misyon teolojisi bağlamında faydalanmak istiyorlardı. Bu dönemde Frick gibi Dinler Tarihçiler, disiplinin otonomi kazanması ve teolojiden farklı oluşunu göstermek maksadıyla bir yönden onun hristiyan inancına pratik faydasından bahsetmek zorunda kalıyorlardı.

Frick, klasik dönem Dinler Tarihçiler içinde, tasnif ve mukayese (tipolojiye) katkılarıyla tanınır. Onun din tanımı özgün olmamakla beraber klasik dönemde ulaştığı seviye açısından ilgi çekicidir. Frick'in özgün yaklaşımı, geleneksel mukayeseli yaklaşımdan farklıdır. Zira bilinen mukayeseli yaklaşım, benzer veya farklı fenomen ve dinî gelişimleri anlayıp yorumlamaya çabalarlarken o, disiplinin sistematik tarafına vurgu yapmış ve "safha" veya "alışkanlık" (habitus) gibi terimlerin yanı sıra her din için tipolojik bir durum tanımlaması veya her dine özgün temel yapılar olarak "temel fenomenler" kavramı geliştirmiştir. Böylece o, Dinler Tarihi'nin "mukayeseli ve tasnifçi oluş" karakterine önemli katkılar sağlamıştır.